

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ELİTAR DİSKURSUN LİŖQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Aygün Vahid qızı Rüstəmzadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

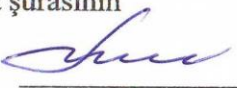
Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Aytən Məhəmməd qızı Bayramova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Bahar Cumay qızı Cəfərova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aytən Kamal qızı Hacıyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:
filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi:
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:
filologiya elmləri doktoru, dosent
Gülsüm İsrail qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanın müstəqillik qazanmasından sonra aparılan məqsədyönlü xarici siyasət ölkəmizin öz milli dəyərlərinə sahib çıxması ilə yanaşı, Avropaya inteqrasiyasını hədəf alan siyasi strategiya izləməsinə mümkün etmişdir. Müasir Azərbaycanın nüfuzlu regional güc kimi dünya siyasi arenasında inamlı və aktiv siyasət izləməsi, məntiqəməvafiq olaraq, onu (ölkəmizi) mədəniyyətlərarası dialoqun ən aktiv iştirakçılarından birinə çevirmişdir.

Məlumdur ki, krosskultural kommunikasiyanın ən mühüm şərtlərindən birini qarşı tərəfin dəyərlər sisteminə dərindən bələdlik, onun (qarşı tərəfin) etnomental, sosiolinqvistik, linqvokulturoloji və s. spesifiklikləri ilə tanışlıq təşkil edir. Əks halda heç bir uğurlu kommunikasiyadan və deməli, müəyyən ortaq maraq və dəyərlər əsasında səmərəli dialoq şəraitinin yaradılmasından söhbət gedə bilməz. Bu mənada elitar diskursun tədqiqinin təkcə linqvistik deyil, qlobal anlamda krosskultural kommunikasiya baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb etməsi danılmazdır.

Belə ki, uzun onillikləri əhatə edən sovet rejimi Azərbaycan cəmiyyətində elitarlıq, zadəganlıq ənənələrinin amorf “sovet ziyalılığı” ilə əvəzlənməsinə gətirib çıxartmışdır.

Nəticədə eqalitarizmin “bolşevik” interpretasiyasındakı təbliğinə üstünlük verilmişdir. Bu səbəbdən də uzun onilliklər boyu mülkədarlıq elitası mənfə, hətta utançverici amil kimi ifşa olunmuş, istənilən növ seçkinliyin (intellektual, yaradıcı, iqtisadi və s. baxımından fərqliliyin, üstünlüyün) qəbuləilməzliyi təbliğ edilmişdir.

Məhz bu baxımdan (digər postsovet məkanlarında qərarlaşmış milli dünya mənzərələrinin mütləq əksəriyyətində olduğu kimi) Azərbaycanda dünya mənzərəsi üçün mədəniyyətlərarası dialoq formatında elitar diskursun spesifikliyinin adekvat dərkə və müvafiq şəkildə yozumu bir qədər çətinləşmişdir.

Deməli, elitar diskursun tədqiqi həm krosskultural kommunikasiyanın keyfiyyət əmsalının yüksəldilməsi baxımından, həm də milli elitənin itirilmiş, daha dəqiq desək, unudurulmağa

çalışılan ənənələrinin bərpası baxımından da mühüm aktualıq kəsb etdiyini deyə bilərik.

Bu kontekstdə onu da qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda elitar diskursun bütün müvafiq institusional göstəricilər əsasında formalaşması, demək olar ki, sadəcə olaraq, son bir neçə onillikdə aktuallaşmaqda olan məsələlərdir. Yəni, inqilabdan öncəki itirilmiş zadəganlıq ənənələri keçmiş bu diskursun qeyri-diskret (fasiləsiz) və müəyyən ənənələrə söykənən institusional özəlliklərini təsbit etməyə imkan vermir. Analoji vəziyyət rus tədqiqatçılarının özlərinin də etiraf etdikləri kimi, rus elitar diskursu ilə bağlı da izlənilməkdədir. Məhz bu baxımdan biz, tədqiqatımız çərçivəsində Azərbaycan və ya rus, gürcü elitar dil kimliklərinə (məsələn, H.Əliyev, İ.Əliyev, D.Medvedyev, V.Putin, G.Mağvelişli) müraciət etməklə bu kontekstdə təhlillər aparmaqla kifayətlənməli olacağıq. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, biz, eləcə də ingilisdilli Hindistan elitar diskursunun bəzi özəlliklərini diqqətə alaraq, inqilabdan öncəki rus elitar diskursu ilə müəyyən paralellərə də müraciət edəcəyik. Lakin müasir linqvistik atlasda ən zəngin elitar diskurs ənənələrinə ingilis dili daşıyıcılarının malik olması gerçəkliyindən çıxış edərək, tədqiqatımız çərçivəsində çoxəsrlik keçmiş olan Britaniya elitar diskursunu və eləcə də təxminən üç əsrlik ənənəyə malik olan ABŞ siyasi-oligarxik elitar diskursunun spesifik cəhətlərini təhlil etməyə köklənəcəyik.

Elitar diskursun Britaniya linqvokulturoloji mühiti üçün son dərəcə aktualıq kəsb etməsi bu sahədə araşdırmaları sadəcə diskurs analizi formatında qapanıb qalmayan əhəmiyyətini ortaya qoyur. Belə ki, Britaniya elitar diskursunun tədqiqi son nəticədə Britaniya linqvokulturoloji mühitinin də əksər aspektlərinin araşdırılması anlamına gəlir ki, bu da təqdim olunan araşdırmanın aktuallığını ortaya qoyan əsas cəhətlərdən biri sayıla bilər.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəlincə, daha öncə qeyd olunan obyektiv tarixi səbəblərdən dolayı, keçmiş postsovet məkanı və o cümlədən, Azərbaycanda zadəganlığa qarşı sinfi düşmənçiliyin mövcud olması aparılan linqvistik araşdırmalar çərçivəsində elit təbəqənin dil xüsusiyyətlərinin tədqiqini, demək olar ki, mümkünsüz etmişdir. Ümumiyyətlə, hətta mövcud olan təhlil spektrləri bilavasitə

“sinfi dil” məqamının, təbəqələr arasında antaqonizmin qabardılmasına və bununla da, dolayı şəkildə kommunizm ideologiyasının tərənnüm və vəsf edilməsinə xidmət etmişdir. Bu səbəbdən də, postsovet bölgələrində elitar diskursa diqqət yalnız sovet rejiminin çöküşündən və bununla da elitaya, ümumiyyətlə, “elitarlıq”, “elitlik”, “zadəganlıq” anlayışlarına kəskin neqativ münasibətin aradan qalxmasından sonra mümkün olmuşdur. Belə ki, yalnız XX əsrin sonları XXI əsrin əvvəllərindən etibarən elitar diskursla, elitar dil kimliyi ilə bağlı sistemli (yəni, dissertasiya və ya monoqrafiya formatlı) tədqiqatlar aparılmış, habelə məqalə və məruzə materialları işıq üzü görməyə başlamışdır. Elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətlərinin tədqiqi özlüyündə çoxkomponentli linqvistik problemi ehtiva etdiyindən, bu mövzunun araşdırılma tarixini də bir neçə istiqamətdə nəzərdən keçirmək doğru olardı. Belə ki, bilavasitə elitar diskursun ən müxtəlif nəzəri problemlərinin təhlilini hədəf alan dissertasiya araşdırmaları məhdud sayda olsa da, bu mövzuya bu və ya digər problemin təhlili çərçivəsində müraciət etmiş bir çox araşdırmaların mövcud olduğu qeyd edə bilərik. Belə ki, bilavasitə elitar diskursu araşdırmış tədqiqatçılar sırasında “Elitanın diskursu: koqnitiv, praqmatik və semiotik aspektlər” mövzulu doktorluq dissertasiyasının müəllifi T.A.Ostrovskayanı qeyd edə bilərik¹. Lakin dilçinin tədqiqatı demək olar ki, sırf rusdilli materialları əhatə etdiyindən və bilavasitə Rusiya elitasının diskursiv ortamının koqnitiv, praqmatik və semiotik aspektlərinin təhlilini hədəf aldığından, onun tədqiqatları ümumilikdə, elitar diskursun bir çox aspektlərinin işıqlandırılmasında yetərsiz qalır. Belə ki, dilçinin tədqiq etdiyi “Rusiya elitası” sovet rejiminin çöküşündən sonra formalaşmış siyasi və iqtisadi istəbləşməni hədəf aldığından, çoxəsrlik elita ənənələrinin, konkret desək, verbal ritual, kommunikasiya strategiyaları və s. tədqiqi baxımından dolğun material ortaya qoya bilmir. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərindən etibarən formalaşmış müasir Rusiya elitası ilə çoxəsrlik zadəganlıq keçmiş və ənənələri olan Britaniya elitası ilə heç bir müqayisəsi doğru olmazdı. Yəni, müasir Rusiya elitası elitar

¹ Островская, Т.А. Дискурс элиты: когнитивный, прагматический и семиотический аспекты: / автореферат дисс. доктора филол. наук/ – Майкоп: – 2016. – 52 с.

diskursun dolğun və sistemli araşdırılması üçün Britaniya zadəgan elitası səviyyəsində geniş və çoxcəhətli material təqdim etmək iqtidarında deyil. Bununla belə, istər T.Ostrovskayanın, istər Rusiya elitar diskursunun daha fərqli aspektlərini araşdırmış K.K.Yelsevanın, habelə V.V.Antropovanın, eləcə də, O.N.Parşinanın araşdırmaları da elitar diskursun tədqiqi işi baxımından diqqətəlayiqdir².

Daha zəngin elitarlıq ənənələri olan ölkələrdə mövcud olan elitar diskursların tədqiqi işi baxımından Y.V.Varyukovanın, eləcə də T.A.Ostrovskayanın fərqli dövr araşdırmalarını qeyd edə bilərik³. Elitar diskursun araşdırılmasının elitar dil kimliyi istiqamətində aparılması ilə bağlı tendensiyaya uyğun araşdırmalar arasında M.S.Silantyeva, L.M.Salimova, A.V.Kuryanoviç və başqalarının tədqiqatlarını qeyd edə bilərik⁴.

² Антропова, В.В. Дискурс элитарных и массовых изданий в аспекте концептологического анализа: формирование культурной идентичности // Профессиональная культура журналиста в эпоху социальных и технологических трансформаций медиасферы: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (Екатеринбург, 23-24 апреля 2020 г.). – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, – 2020, – с.117-119; Ельцова, К.К. Конструирование элитарности в современных российских новых медиа: /автореферат дисс. канд. филол. наук/ – Москва, 2016. – 24 с.; Островская, Т.А. Поведенческий дискурс элитарной личности: признаки и функции. // – Екатеринбург: Политическая лингвистика, – 2013. №3(46), – с.136-140; Паршина, О.Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России: /автореферат дисс. доктора филол. наук/ – Саратов, 2005. – 48 с.

³ Вьюркова, Е.В. Сопоставительный анализ милитаристского дискурса политической элиты США и Франции (на материале английского и французского языков): /автореферат дисс. канд. филол. наук/ – Москва, 2017. – 19 с.; Зыгарь, М. Кандидат-шоу: [Электронный ресурс] // Журнал “Коммерсантъ Власть”, 18.10.2004. №41, – с.13. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/515846>; Островская Т.А. Дискурсообразующие концепты современной меритократической элиты Британии и Ирландии // Политическая лингвистика. – 2014. №2(48), – с.173-179.

⁴ Курьянович, А. В. Элитарная языковая личность: опыт моделирования (на материале русского эпистолярия XX-XXI вв.) // – Томск: Векторы благополучия: экономика и социум, – 2014. №3, – с.100-110; Лаппо, М.А. Самоидентификационный дискурс русской элитарной языковой личности: /автореферат дисс. доктора филол. наук/ – Новосибирск, 2018. – 36 с.; Салимова, Л.М. Элитарная языковая личность и проблемы

Bu sırada eləcə də elitar diskursun nəzəri-fəlsəfi doktrinlərinin verbal ifadəsini təhlil edən araşdırmaları da diqqətdən kənar qoymaq olmaz⁵.

Qərb dilçiliyində elitar diskursun bu və ya digər özəlliklərinə diqqət ayıran dilçilər sırasında ilk olaraq, “Elite Discourse and Racism” adlı fundamental araşdırmanın müəllifi olan T. van Deykin adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır⁶. Belə ki, T. van Deyk nəinki ümumilikdə, diskursun tədqiqində apardığı monumental tədqiqatları ilə ⁷, habelə, bilavasitə elitar diskursun müəyyən konsept çərçivəsindəki verballaşma mexanizmlərinin təhlili ilə də elitar diskursun tədqiq tarixində dərin iz qoymuşdur. Ümumiyyətlə, diskurs

интертекстуальности // – Москва: Российский гуманитарный журнал, – 2013. №4, – с.402-408; Силантьева, М.С. Дискурс элитарной языковой личности: когнитивно-культурный аспект (на примере педагогического дискурса преподавателя латинского языка) // Естественный и виртуальный дискурс: когнитивный, категориальный и семиолингвистический аспекты: Материалы международной научной конференции 16-17 октября 2009 г. – Тюмень: Издательство “Вектор-Бук”, – 2009. – с.84-88; Силантьева, М.С. О типах языковых личностей в отношении к элитарной речевой культуре // – Новосибирск: Сибирский педагогический журнал (научно-практическое издание). – 2009. №13, – с.156-160.

⁵ Канарш, Г.Ю. Элитаристский дискурс справедливости: теоретические истоки // – Москва: Знание. Понимание. Умение, – 2019. №1, – с.83-98; Островская, Т.А. Исследование дискурса элиты в синергетической парадигме // – Екатеринбург: ДискурсПи. Научный журнал. – 2016. №3-4(24-25). – с.85-91.

⁶ Dijk, T.A. Elite discourse and institutional racism: [Electronic resource]. URL: <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/Elite%20discourse%20and%20institutional%20racism.html>; Dijk, T.A. Elite discourse and Racism: [Electronic resource]. URL: <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20-%20Elite%20Dis-course%20and%20Racism.pdf>

⁷ Dijk, T.A., Kintsch W. Strategies of discourse comprehension: [Electronic resource] / New York: Academic Press. – 1983. – 387 p. URL: <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20&%20Walter%20Kintsch%20-%20Strategies%20of%20Discourse%20Comprehension.pdf>; Dijk, T.A. Critical Discourse Analysis: [Electronic resource]. URL: <https://lg411.files.wordpress.com/2013/08/discourse-analysis-full.pdf>; Dijk, T. Discourse as Structure and Process: [Electronic resource] / London and Thousand Oaks CA: Sage, – 1997. URL: <https://lg411.files.wordpress.com/2013/06/van-dijk-discourse-as-structure-and-process.pdf>

analizinin bu və ya digər aspektləri ilə bağlı Qərb⁸ və postsovet məkan⁹ dilçilərinin bir çox mühüm araşdırmaları mövcuddur ki, onlar diskurs tədqiqinin müasir səviyyəyə gəlib çatmasında müstəsna xidmətlər göstərmişlər, o cümlədən də təqdim olunan dissertasiyanın nəzəri əsaslandırmasının formalaşmasında mühüm rol oynamışlar.

Azərbaycan dilçiliyində diskurs təhlilinin tədqiqat tarixinə nəzər saldıqda burada ilk növbədə, A.Məmmədov, F.Veysəlli,

⁸ Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / редактор: П.Серио. – Москва: Прогресс, – 1999. – 416 с.; Серио, П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с франц. и португ. – Москва: Прогресс, – 1999. – с.12-53; Baker, D. Elite discourse and popular opinion on European union. British exceptionalism revisited: [Electronic resource] // Politique européenne – 2002. Vol. 2, №6, – p.18-33. URL: <https://www.cairn.info/revue-politique-europeenne-2002-2-page-18.htm>; Framing the issue: Elite Discourse and Popular Understanding: [Electronic resource]. URL: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/kinder7.pdf>; Harris, Z. Discourse analysis // Language, – 1952. Vol. 28, №1, – p.1-30; Langacker, R. Discourse in cognitive grammar: [Electronic resource] / Cognitive linguistics – 2001. №12, – p.143-188. URL: <https://terpconnect.umd.edu/~israel/LangackerDiscourse2002.pdf>; Savage, M. Identities and Social Change in Britain Since 1940: [Electronic resource] / The Politics of Method, – Oxford: Oxford University Press – July 15, – 2010. – 320 p.; Thurlow, C., Jaworski, A. Introducing elite discourse: the rhetorics of status, privilege, and power: [Electronic resource] / Social Semiotics – 2017. Vol. 27, – p.243-254. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10350330.2017.1301789>

⁹ Александрова, О.В. Дискурс / О.В.Александрова, Е.С.Кубрякова // – Москва: Категоризация мира: время, пространство, – 1991. – с.3-18; Кибрик, А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе [Электронный ресурс]: / дисс. в виде научного доклада доктора филологических наук, – Москва: 2003, – 91 с. / URL: https://iling-ran.ru/kibrik/DA_cognitiveperspective@Diss_2003.pdf; Кубрякова, Е.С. О понятии дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике: обзор // – Москва: ИНИОН РАН, Дискурс, речь, речевая деятельность. Функциональные и структурные аспекты: Сборник обзоров, – 2000. – с. 7-25; Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л.Макаров. – Тверь: – 1998. – 200 с.; Макаров, М.Л. Основы теории дискурса / М.Л.Макаров. – Москва: Гнозис, – 2003. – 276 с.; Манаенко, Г.Н. Дискурс: текст или деятельность по созданию текста? // Язык. Дискурс. Текст / Под.ред. Т.В.Милевской. – Ростов-на-Дону: Пед. ин-т ЮФУ, – 2009. – с.86-89; Милевская, Т.В. О понятии “дискурс” в русле коммуникативного подхода // – Пятигорск Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах. – Пятигорск: ПГЛУ, – 2002. Ч.1. – с.188-190.

Ə.Əbdullayev və başqalarının adlarını çəkmək olar¹⁰.

Onu da qeyd edək ki, tədqiqatımız bilavasitə cəmiyyətin sosial həyatı ilə bağlı olan (yəni, bilavasitə sosial qradasiyanın verbal təzahürü ilə əlaqəli olan) linqvistik proseslərin təhlilini hədəf aldığından, mövzunun sosiolinqvistik araşdırmalarda hansı səviyyədə işıqlandırılmasına da diqqət çəkməyimiz doğru olardı. Belə ki, Britaniya elitar diskursunda sosial qradasiyanın verbal təzahür elementlərinin bu və ya digər istiqamətlərini təhlil etmiş araşdırmaçılar sırasında sosiolinqvist Alan Rossun, habelə təhlilçi Nensi Mitfordun adlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır¹¹. Bu tədqiqatlar XX əsrin ortalarını əhatə etsələr də, “elitanın dilinə”, yəni elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətlərinin təhlilinə maraq yaratmışlar. Bir müddət davam edən nisbi “sakitlikdən” sonra bu istiqamətdə tədqiqatlar bərpa edilmiş və nəticədə bu problem istiqamətində bir sıra maraqlı araşdırma və təhlillər ərsəyə gəlmişdir¹². Lakin artıq vurğuladığımız kimi, heç bir halda

¹⁰ Əbdullayev, Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs / Ə.Ə.Əbdullayev. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, – 2011. – 278 s.; Məmmədov, A.Y. Dilçiliyin müasir problemləri / A.Y.Məmmədov. – Bakı: “ADU nəşriyyat”, – 2008. – 91 s.; Məmmədov, A.Y. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Dərs vəsaiti. / A.Y.Məmmədov, M.Y.Məmmədov. – Bakı, “Çaşıoğlu”, – 2010. – 96 s.; Məmmədov, A.Y. Diskurs tədqiqi. Dərs vəsaiti. / A.Y.Məmmədov, M.Y.Məmmədov. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2013. – 141 s.

¹¹ A U and non-U exchange: In 1956, Alan Ross defined the language that marked a man above or below stairs. Today, can one still tell? [Electronic resource] / The Independent, 04 June – 1994 // <https://www.independent.co.uk/voices/a-u-and-non-u-exchange-in-1956-alan-ross-defined-the-language-that-marked-a-man-above-or-below-stairs-today-can-one-still-tell-1420569.html>; Mitford, N. English Aristocracy: [Electronic resource] / Noblesse Oblige: An Enquiry into the Identifiable Characteristics of the English Aristocracy, – 1986. URL: <https://web.archive.org/web/20130721084022/http://www.nancymitford.com/noblesse-oblige-1956>; Ross, A.S.C. Linguistic class-indicators in present-day English: [Electronic resource] / Neuphilologische Mitteilungen (Helsinki), – vol. 55 (1954), – p.113-149. URL: <https://www.jstor.org/stable/43341716>

¹² Boinod de, A.J. The ultimate guide to Cockney rhyming slang [Electronic resource] // The Guardian, – Jun 9, – 2014. URL: <https://www.theguardian.com/education/2014/jun/09/guide-to-cockney-rhyming-slang>; Poole, S. How to talk posh: a rarely marvelous glossary: [Electronic resource] / The Guardian – 22 September, 2014. URL:

Azərbaycan dilçiliyində elitar diskursun tədqiqini hədəf alan araşdırmalar meydana çıxmamışdır. Sadəcə olaraq, son dövrlərdə Azərbaycan dilçiliyində koqnitiv dilçiliyin təhlil arsenalına istinadən “Zadəganlıq” konseptinin tədqiqini hədəf alan araşdırmalara yer verilməkdədir¹³. Lakin sadalanan təhlillər elitar diskursun tədqiqi ilə bağlı Azərbaycan dilçiliyində mövcud olan boşluğu doldurmur və fərqli təhlil rakursundan məsələyə baxışı əhatə edir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətləri təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə elitar diskursun institusional özəllikləri; verbal, qeyri-verbal və transverbal işarələrlə ifadə tapmasının spesifikasiyası, elitar diskursa xas olan kommunikativ strategiyalar, implisit məna ötürücülüüyü mexanizmləri, verbal manipulyasiya imkanları və s. bu kimi problemlərin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirib araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsəddən irəli gələn vəzifələrə gəlincə, onları ümumən aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

– Diskurs anlayışının dilçilikdəki təfsir müxtəlifliyindən çıxış edərək müəllif yanaşmasını müəyyənləşdirmək və bu əsasda elitar diskursun institusional diskurs kimi ümumi səciyyələndirməsini vermək;

– Elitar diskursun ümumi konseptual sferasını müəyyənləşdirmək;

– Elitar diskursun nəzəri-konseptual əsaslarını, elitizm, elitarizm, eqalitarizm anlayışlarının qarşılıqlı əlaqələndirməsi nisbətində nəzəri doktrinlərin linqvistik xüsusiyyətlərdəki təzahür formatını aydınlaşdırmaq;

<https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/sep/22/how-talk-posh-glossary-non-u>; Vandebosch, D. The aristocrat as 'average man' in Ortega's 'Revolt of the Masses' URL: https://www.researchgate.net/publication/272018226_The_aristocrat_as_average_man_the_uses_of_aristocracy_in_Ortega's_The_Revolt_of_the_Masses

¹³ Rəhimli, A. “Zadəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı: “kübar danışığı” (POSH TALK) stereotipləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2022. №1, – s.53-57; Rəhimli, A. “Zadəganlıq” konseptinin leksik və frazeoloji inventarı: “upper class” nitq vərdisləri kontekstində // Dil və ədəbiyyat, –2021. №3, –s.93-97.

– Elitar diskursu çərçivəsində gerçəkləşən kommunikativ strategiyaları müəyyənləşdirmək və onların linqvistik xüsusiyyətlərini təsbit etmək;

– Elitar diskurs və elitar dil kimliyinin qarşılıqlı şərtləndirməsi təsbit etmək və Azərbaycan siyasi liderlərinin (H.Əliyev və İ.Əliyev) elitar dil kimliyinin təmsalında bu faktorun passionar güc potensialını müəyyənləşdirmək;

– Elitar diskurs çərçivəsində reallaşan kommunikativ strategiyaların təhlili kontekstində *You – Thou* müvaziliyinin sosial-iyerarxik şərtlənməsini müəyyənləşdirmək;

– *U English usage və non – U English usage* qarşılaşdırmasının elitar diskurs çərçivəsindəki sosial-iyerarxik qradasiyanı təzahür etdirən cəhətlərini müəyyənləşdirmək;

– Elitar diskursun reallaşmasında qeyri-verbal işarələrin şərtləndirici rolunu müəyyənləşdirmək;

– Status göstəricisi kimi çıxış edən atributların elitar diskursdakı transverbal işarə mahiyyətini təsbit etmək;

– Elitar diskursun reallaşmasında “Mokni” (mockney) tələffüz imitasiyasının rolunu dəyərləndirmək;

– Elitar tələffüzün və kokni tələffüzünün – sinfi aidliyin göstəricisi kimi rolunu müəyyənləşdirmək;

– Elitar diskursun reallaşmasında rol oynayan qeyri-verbal ifadə mexanizmlərin sistemli təhlilini aparmaq və s.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya çərçivəsində aparılan araşdırmalarda təsviri metoddan, habelə diskursiv funksional-stilistik metoddan, eləcə də linqvopersonologiyanın portretləşdirmə metodundan, eləcə də qismən leksik-statistik metoddan istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Elitar diskurs spesifik institusional diskurs özəlliklərinə malikdir;

– Elitar diskursun reallaşmasında zəngin verbal, qeyri-verbal, transverbal işarələr sistemi rol oynayır;

– Elitar diskursda müəyyən daxili konvensionallığa (diskurs iştirakçıları tərəfindən ortaq şəkildə qəbul edilən və demək olar ki, qeyd şərtsiz izlənilən) kommunikasiya strategiyaları mövcuddur;

– Elitar diskurs müəyyən nəzəri-konseptual platforma,

doktrinlər sisteminə söykənir və mövcud liberallaşma tendensiyaları elitər diskursun əsas “sütunlarını” az və ya çox dərəcədə “laxlatsa da”, elitər diskursun konstanta xarakterli daxili konvensionallığı, qəlibləşmiş kommunikativ strategiyaları mövcuddur;

– Elitər diskurs və elitər dil kimliyi arasında ciddi qarşılıqlı şərtlənmə mövcuddur;

– Elitər diskursun bəlli konstantaları ilə yanaşı, multikulturalizm, liberal dünyagörüşünün, postmodern dünya mənzərəsinin təsiri ilə gerçəkləşən dəyişikliklər bu diskursdan da yan keçməmiş, nəticədə “mokni” kimi paralingvistik səciyyəli imitasyon kommunikasiya strategiyasının ortaya çıxması mümkün olmuşdur;

– Elitər diskursun reallaşmasında rol oynayan paralingvistik vasitələr tarixən “yuxarı təbəqəyə” aidliyin əsas göstəricilərindən sayılmaqla bərabər, B.Şounun “Piqmaleon” əsərində də əyani şəkildə göstəriləni kimi, elitəyə daxil olmaq üçün alət, vasitə rolunu icra edə bilərdi;

– Elitər diskursun reallaşmasında rol oynayan qeyri-verbal və transverbal işarələr müəyyən kommunikativ strategiyaların reallaşmasına, ritual xarakterli subdiskurs komponentlərinin qəlibləşməsinə yol açır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini şərtləndirən mühüm faktor – təqdim olunan araşdırmanın Azərbaycan dilçiliyində elitər diskursun lingvistik xüsusiyyətlərinin təhlilini hədəf alan ilk tədqiqat işi olması ilə şərtlənir. Təqdim olunan araşdırmada ilk dəfə olaraq, diskursun reallaşmasında verbal işarələrlə yanaşı, qeyri-verbal və transverbal işarələrin rolunun və fəaliyyətinin müştərəkliyi sistemli şəkildə araşdırılır. Dissertasiya işində eləcə də Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, elitər diskursla elitər dil kimliyinin qarşılıqlı şərtlənməsi araşdırılmış və kontekstdə H.Əliyev və İ.Əliyevin elitər dil kimlikləri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Dissertasiya işində həmçinin Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq, B.Şounun “Piqmaleon” əsərinin sosiolingvistik aspektdən sistemli dəyərləndirilməsi tədqiq olunur. Tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən cəhətlərdən biri də *U English usage* və *non-U English usage* qarşılaşdırmasının elitər diskurs platformundakı reallığı təhlil

edilir, elitar diskursun reallaşmasında *U English usage* danışıq formatının “seçkinlik” yaradan faktor kimi rolu araşdırılır. Dissertasiya işində Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq elitar diskurs çərçivəsində gerçəkləşən kommunikativ strategiyaların elmi dəyərləndirilməsi aparılır. Eləcə də təqdim olunan dissertasiyada Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq mokni danışıq tərzinin Britaniya elitar diskursundakı rolu, ümumiyyətlə, elitar diskursun reallaşmasında fonasyon vasitələrin həlledici təsiri araşdırılır. Dissertasiya çərçivəsində ilk dəfə olaraq Britaniya elitar diskursu üçün aktual olan “Megxit” subdiskursu çərçivəsində gerçəkləşən kommunikativ strategiyalar təhlil edilir. Eləcə də dissertasiya çərçivəsində ilk dəfə olaraq siyasi və monarxik elitar diskursu üçün xarakterik olan kommunikasiya strategiyaları araşdırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyətini daha öncə tədqiqatın elmi yeniliyinin əsaslandırılması çərçivəsində sadaladığımız cəhətlər şərtləndirir. Belə ki, konkret olaraq, tədqiqatın nəzəri əhəmiyyətini ilk növbədə, onun Azərbaycan dilçiliyində elitar diskursun sistemli tədqiqini əhatə edən ilk dissertasiya formatlı elmi araşdırma olması faktı təşkil edir.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyətini şərtləndirən cəhətlər sırasında elitar dil kimliyi ilə elitar diskurs anlayışlarının qarşılıqlı şərtlənməsinin təsbiti məqamını və bu məqamın H.Əliyevin və İ.Əliyevin elitar dil şəxsiyyətlərinin təhlili timsalında müəyyənləşdirildiyini də qeyd etmək olar.

Eləcə də dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti çərçivəsində araşdırmada elitar diskursun reallaşmasında rol oynayan verbal, qeyri-verbal və transverbal işarələrin müştərək iş əmsalının dəyərləndirilməsi, habelə Britaniya elitar diskursunda *U English usage* və *non-U English* qarşılaşdırılmasının fərqli aspektlərinin təhlil edilməsi, eləcə də elitar diskurs çərçivəsində reallaşan fərqli kommunikasiya strategiyalarının nəzəri təhlilinin aparılması da yer alır. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyətini şərtləndirən cəhətlərdən biri də, heç şübhəsiz ki, elitar diskursun reallaşmasında rol oynayan verbal, qeyri-verbal və transverbal işarələrin sosiolinqviistik, psixolinqviistik, linqvopersonoloji aspektlərdən də təhlilinə yer verilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyətini səciyyələndirən cəhətlər sırasında ilk olaraq onu qeyd edə bilərik ki, dissertasiya çərçivəsində aparılan araşdırmaların ümumiləşdirmə və nəticələri “Diskurs analizi”, “Sosiolinqvistika”, “Linqvopersonologiya”, “Linqvokulturologiya” fənlərinin tədrisində istifadə edilə bilər. Eləcə də əldə olunan elmi nəticələr, habelə aparılan təhlil formatı növbəti nəsil tədqiqatların ərsəyə gəlməsində, elitar diskursun fərqli aspektlərinin, habelə müxtəlif milli elitar diskursların linqvistik xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında istifadə edilə bilər. Dissertasiya işinin qeyd olunan təhlil formatı və əldə olunan elmi yekunlar magistr tədqiqatların yazılmasında gənc iddiaçılara yardımçı ola biləcək təhlil “lekali” kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunan (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında AAK-ın tövsiyə etdiyi nəşrlər siyahısına daxil olan) elmi jurnallarda çap olunmuş 6 məqalədə öz əksini tapmışdır. Eləcə də dissertasiya işi çərçivəsində aparılan təhlillərin ümumiləşdirmə və nəticələri Beynəlxalq (Belorus Respublikası, Rusiya, Azərbaycan) və Respublika səviyyəli 12 sayda elmi konfransda məruzə edilmişdir.

Dissertasiya araşdırmasında əldə edilən elmi nəticələr tədqiqatın praktik əhəmiyyəti çərçivəsində qeyd olunmuş sahələrdə tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 9 səhifə (16 174 işarə), I fəsil 42 səhifə (84 512 işarə), II fəsil 36 səhifə (66 283 işarə), III fəsil 47 səhifə (90 599 işarə), Nəticə hissəsi 3 səhifə (5 971 işarə), dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 263 539 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, araşdırılan problemin işlənmə səviyyəsi, tədqiqat tarixi şərh edilir. Eləcə də Giriş hissəsində dissertasiya işinin obyektı və predmeti, tədqiqat metodları haqqında məlumat verilir. Girişdə habelə tədqiqatın məqsədi açıqlanır və bu məqsəddən irəli gələn vəzifələr, eləcə də müdafiəyə çıxarılan elmi müddəalar qeyd olunur.

Dissertasiya işinin **“Elitar diskursun strukturu və tipologiyası”** adlanan I fəslində diskurs anlayışının mahiyyəti və tədqiq tarixi işıqlandırılır, diskurs anlayışının multispektrliyinin səbəbləri açıqlanır və bu multispektrliyin labüd etdiyi fərqli araşdırma diapazonları qeyd olunur; diskursun institusional özəlliklərinin tədqiqi prinsipləri şərh edilir. Eləcə də bu fəsilə elitar diskurs və sosial status şərtləndirməsi, yəni ekstralinqvistik faktorların elitar diskursun formalaşmasına göstərdiyi təsir mexanizmləri tədqiq edilir; elitar diskursun koqnitiv aspektləri araşdırılır, elitar diskursun monolinqval və ya bilinqval/polilinqval mahiyyətinin onun reallaşma mexanizmlərinə təsiri şərh edilir; o cümlədən, qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidinin təmin olunmasında elitar diskursun multikultural dəyərlər sisteminin rolu müəyyənləşdirilir; milli kimlik və elitar diskursun qarşılıqlı korrelyasiyası məsələsi Heydər Əliyevin və İlham Əliyevin elitar dil kimlikləri kontekstində şərh olunur.

Diskurs nəzəriyyəsinin müasir simasının müəyyənləşdirilməsində müstəsna rol oynamış iki yanaşmanın mövcudluğuna diqqət çəkən N.A.Mişankina qeyd edir ki, bunlardan biri məhz M.Fukonun adı ilə bağlıdır. Daha sonralar P.Anri, J.J.Kurtin, J.Lakan, M.Peşe, P.Serio tərəfindən inkişaf etdirilən bu yanaşmaya görə, diskurs müəyyən sosial-kommunikativ məkanla bağlılığa malik olan və müəyyən zaman kəsimində fəaliyyət göstərən vahid, ortaqlaşmış mətnlər formasıyasını təcəssüm etdirir. N.A.Mişankinaya görə, bu yanaşmanın və eləcə də dilin tədqiqinin funksional-üslubi yönləndirilmiş istiqamətləri kifayət qədər yaxınlığa malikdir. Dilçi ikinci yanaşma kimi isə diskursun kommunikativ aspektlərinin tədqiqinə daha çox üstünlük verir. N.A.Mişankova diskursun tədqiqinin bu

istiqlamətinin əsaslarının L.Vitgenşteynin “Fəlsəfi araşdırmalar” əsərində qoyulduğunu və daha sonralar C.Ostin, C.Sörl tərəfindən daha da inkişaf etdirildiyini qeyd etmişdir. Məhz sonuncu istiqamət sosiolinqvistika çərçivəsindəki araşdırmalarda (U.Labov, N.B.Meçkovskaya və b.), habelə kritik diskurs-analisdə (T.van Deyk, R.Vodak, L.Filippe, M.Yorgensen, V.İ.Karasik və b.), eləcə də psixolinqvistikada əsas götürülmüşdür¹⁴.

Diskursun institusional özəllikləri dedikdə, adından da bəlli olduğu kimi, diskurs ortamının cəmiyyətin hansı institutlarına aid olmasından dolayı yaranan spesifik xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Bu və ya digər institusional diskursun özəllikləri diskursun bilavasitə aid olduğu həmin cəmiyyət institutunun özünün spesifik cəhətləri ilə tənzimlənir. Elitar diskursda institusional özəlliklər bilavasitə elitanın özünün cəmiyyət daxilindəki rolu və mövqeyi ilə şərtlənən bir çox xüsusiyyətləri ehtiva edə bilər. Məsələn, elitar diskurs zadəganlıq və monarxiya institutlarını ehtiva edə bilər ki, bu da müvafiq şəkildə titulların verilib geri alınması vasitəsilə müsbət və mənfi manipulyasiyalara yol açmağa bilər. Belə ki, Britaniya monarxiya sistemində intellektual, yaradıcı elita nümayəndələrini zadəganlıq titullarının verilməsi ənənəsi mövcuddur ki, bu da dolayısı ilə transverbal işarə vasitəsilə həmin şəxslərin sosial statusunun pozitiv yöndə dəyişməsi işarəsini verir. Məsələn, zadəgan titulu əldə etmiş yaradıcı elita nümayəndəsinə həm elitar diskurs ortamındakı, həm digər diskurslar çərçivəsindəki kommunikasiya prosesində istisnasız olaraq, *Sir / Dame* müraciət forması ilə xitab edilməsi tələbi qoyulur. Yəni, honorativlər bu və ya digər şəxsin elitar diskurs aktoru (iştirakçısı) olmasını “işarələmiş” olur. Digər tərəfdən bu və ya digər tituldan, honorativdən məhrum edilmənin özü də cəmiyyətə bir növ subliminal mesaj kimi dəyərləndirilir. Belə ki, bu addımla cəmiyyətə həmin şəxsin və ya şəxslərin artıq elitaya (və ya monarxiya elitaya) aid olmaması mesajı verilir. Biz, bunu əyani şəkildə, son iki il ərzində şahidi olduğumuz “Megxit” diskursunun (və ya elitar diskursa nəzərən, “Megxit” subdiskursunun) timsalında izləyə bilərik. Belə ki, məhz *Her / His Royal Highness* honorativindən

¹⁴ Мишанкина, Н.А. Лингвокогнитивное моделирование научного дискурса: /дисс. доктора филол. наук/ – Томск: 2010. – 44 с.

məhrum edilmə onu göstərir ki, Sasseks hersoq və hersoginyası artıq Bukengem sarayının yaxın çevrəsinə, yəni “yüksək elita” sıralarına aid deyillər. Analoji mesaj vaxtilə şahzadə Çarlzla (hal-hazırkı kral III Karl) boşandıqdan sonra Ledi Diananın da həm şahzadə titulundan, həm də müvafiq honorativdən istifadədən məhrum edilməsi prosesində də müşahidə edilmişdir.

Britaniya elitar diskursu ilə ABŞ elitar diskursu arasında fərqlərin mövcudluğu, daha dəqiq desək, bu iki linqvokulturoloji mühitdə elitarlıq standartlarına və elit təbəqəyə aidlik tələblərinə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Britaniya elitar diskursunun aparıcı aktorları zadəganlıq təbəqəsi nümayəndələri olduğu halda, ABŞ elitar diskursunun aparıcı simalarını mədəni bomond, siyasi istibləşmənt, iqtisadi elita, şou-biznes nümayəndələri təşkil edir.

Bolşevik çevrilişinə qədərki dövrdə Azərbaycan ictimai-siyasi mühiti üçün elitarlıq anlamı, müəyyən mənada Böyük Britaniya elitar diskursunda ifadə olunan anlamla qismən ortaqlaşma bilən mənə yükü ifadə edirdi. Yalnız “qismən” ortaqlaşma məqamını vurğulamaqda məqsədimiz ondan ibarətdir ki, Azərbaycan elitaları, yəni yerli zadəganlar, əslində çar Rusiyasının real elitalarına nəzərən asılı və ya vassal mövqedə dayanaraq, şərti elitarlıq statusuna malik idilər. Bununla belə (həmin tarixi gerçəklik faktını ön plana almasaq), qeyd edə bilərik ki, elit təbəqənin müəyyən zadəgan nəsillərlə əlaqələndirilməsi təkcə Britaniya elitar diskursu üçün səciyyəvi xüsusiyyət deyildi.

Elitar diskursun koqnitiv aspektlərinin təhlili çərçivəsində onun konseptosferasını formalaşdıran konseptlərdən “elita”, “hakimiyyət”, “nüfuz”, “biznes”, “var-dövlət”, “bomond”, “kübarlıq”, “zadəganlıq (Zadəganlıq institutu olaraq)”, “monarxiya” və s. xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Həmin konseptlər daxili koqnitiv modelləşdirmə əsasında mikrokonseptlərə, freymlərə, freym-senarilərə, freym-geşaltlara, slotlara, skriptlərə bölünür ki, bu qraduallıq əsasında da bu və ya digər konseptin daxili semantik potensialı, diskursiv ortamda reallaşma imkanları açıqlanmış olur. Yeri gəlmişkən qeyd edərk ki, elitar diskursun formalaşmasında məhz milli mədəniyyəti təcəssüm etdirən, milli dəyərlər sistemini inikas etdirən mikro-konsept və freymlər mühüm rol oynayır. Milli elitaların ana dilinə və

ya bilinçvemlik situasinyaını mümkün edən ikinci dilə üstünlük verməsi səbəbiylə burada əsaslı genetik aidlik fərqləri müşahidə edilə bilər. Məsələn, Norman istilasından sonra fransızdilli elitanın qeyri-milli “milli” (yəni, fransızdilli İngiltərə elitasına aid) elitar diskurs formalaşdırması kimi. Belə ki, bu zaman milli elita, şərti anlamda milli olmaqla, özünün aid olduğu topluma coğrafi, tarixi, genetik aidliyi ilə seçilir, lakin mental baxımından dilini mənimsədiyi toplumun dəyərlər sistemini, yəni milli freymlərini, konseptlərini, gəşəaltlarını yaşadıb inkişaf etdirə bilər. Zamanla vəziyyətin dəyişməsi ilə qeyri-milli konsept və freymlərin anqlosaks mənşəli elita üçün təsir gücü və dünyanın dil mənşəzəsini modelləşdirmə imkanları zəifləmişdir. Müqayisə üçün deyək ki, analoji durum rus elitası ilə daha yaxın tarixi dövəndə – XVII-XIX əsrlərdə müşahidə edilmişdir. Belə ki, həmin tarixi dövəə aid rus elitar diskursunun təhlili və eləcə də, rus elitar dil şəxsiyyətinin ümumiləşdirilmiş obrazının elmi səciyyəələndirməsi fransız dili, fransız dünya mənşəzəsi faktorunun təsir gücünün etirafından kənarında mümkün ola bilməz. Rus elitasının istifadə etdiyi epistolıyar üslub, məişət üslubu, hətta bəzi hallarda bədii və elmi üslublar fransız dilli idi ki, bu da məntiqi olaraq, rus elitar diskursunda fransız dilinin konseptosferasına aid olan konseptlərin, freymlərin, freym-senari və freym-gəşəaltların aktivliyini təmin edirdi¹⁵. Daha yaxın tarixi dövrlə və bilavasitə ikinci dil statusunda ingilis dilinin mövqeyi ilə bağılı situasiyanı da xatırlatmaq istərdik. Belə ki, uzun əsrlərlə davam edən müstəmləkə keçmişindən sonra 1947-ci ildə öz müstəqilliyinə qovuşmuş Hindistanda hələ də günümüzədək ingilis dili milli elitanın ünsiyyət dili kimi istifadə olunmaqdadır¹⁶. Eynilə vaxtilə, İngiltərədə

¹⁵ Лаппо, М.А. Самоидентификационный дискурс русской элитарной языковой личности: /автореферат дисс. доктора филол. наук/ – Новосибирск, 2018. – 36 с.

¹⁶ Aula, S. The Problem With the English Language In India: [Electronic resource] // Forbes, – 6 November, – 2014 // <https://www.forbes.com/sites/realspin/2014/11/06/the-problem-with-the-english-language-in-india/?sh=55e975fb403e>; Hohenthal, A. English becomes the Language of the Elite, Press and Administration: [Electronic resource] / URL: <http://www.postcolonialweb.org/india/hohenthal/3.4.html>; Montaut, A. English in India and the Role of the Elite in the National Project: [Electronic resource] //

və Rusiyada fransız dilinə bələdlilik elitaya aidliyin göstəricisi sayıldığı kimi, müasir Hindistanda da ingilis dilinin mükəmməl şəkildə mənimsənilməsi, ingilis dilində aksentsiz, sərbəst ünsiyyət saxlana bilinməsi elitaya daxil ola bilmənin tələblərindən biri hesab olunmaqdadır. Təsadüfi deyil ki, məhz elitanın passionar təsir gücü ingilis dilinin Hindistanda işlək olan variantın Hinqlişin (Hinglish, yəni, Hindi və English sözlərinin blendinqi) meydana gəlməsinə rəvac vermişdir. M.Sobolevin də diqqət çəkdiyi kimi, məhz ilkin mərhələdə bu işdə başlıca rolu Hindistan elitasının nümayəndələri icra etmişlər. Belə ki, 1614-cü ildən başlayaraq xristian-missioner təşkilatın fəaliyyətləri nəticəsində “*elitanın əksəriyyətində, ingilis dilinə bələdliyin, ümumən biliklərin əldə edilməsinin mümkün (yeganə) yolu*” olduğuna əminlik yaranmışdır¹⁷. “Hindistana ingilis dilinin müdaxiləsinin mərhələlərini” izləmiş M.V.Çupruna görə də burada “*ingilis dili siyasi güclə assosiasiya edilirdi*” və bu baxımdan “*lingvistik elitarlıq strategiyası*” yürüdüldü.¹⁸ Yəni ingilis dilinə bələdlilik mütləq şəkildə elitaya aidlik anlamına gəlirdi¹⁹, eləcə də əksinə elitaya məxsus olub ingilis dilinə bələd olmamaq artıq yerli kübar təbəqə nümayəndələrinin öngörüşlərinə nəzərən nonsens sayılırdı. Onu da qeyd edək ki, dilçinin də vurğuladığı kimi, ilkin mərhələdə ingilis dili Hindistanda və eləcə də digər müstəmləkə ərazilərində hakimiyyət aləti kimi səciyyələndirildi. Nəticədə mədəni və siyasi elitanın, hətta “özünü savadlı şəxs kimi qəbul edən hər bir şəxsin” (yəni, siyasi-iqtisadi elitadan başqa, eləcə də intellektual-yaradıcı elitanın – A.R.) ingilis dilinə bələdlilik əsasda birləşməsi üçün

Hérodote, – 2004. Volume 115, Issue 4, – p.63-89. URL: https://www.cairn-int.info/article-E_HER_115_0063--english-in-india-and-the-role-of-the.html;

¹⁷ Соболев, М. А. Индийский вариант английского языка: история появления и характерные черты // Современные проблемы языкознания, литературоведения, межкультурной коммуникации и лингводидактики: Сб. науч. ст. междунар. науч. конф., – Белгород, – 12-14 мая – 2014 г. / НИУ БелГУ, Ин-т языкознания РАН, Ун-т Ниццы – Софии Антиполис; редкол.: В.А.Виноградов и др. – Белгород: – 2014, – с.358-360.

¹⁸ Чуприна, М.В. Этапы проникновения английского языка в Индию // – Владивосток: Знание, понимание, умение. – 2011. №3, – с.204-220.

¹⁹ Hohental, A. English in India. Loyalty and Attitudes: [Electronic resource] // Language in India. – 2003. Vol.3. – p.1-54. URL: <http://www.languageinindia.com/may2003/annika.html>

zəmin yaradılırdı²⁰. Maraqlıdır ki, bu məqsədyönlü dil siyasəti – elitanın “ingilisləşdirilməsi”, mental cəhətdən fərqliləşməsi – özünün “müsbət”, yəni pretoriy üçün uğurlu sayılan bəhrəsini verməyə bilməzdi. Nəticədə illər, onilliklər sonra Hindistanın Britaniya əsarətindən qurtulması üçün apardığı mübarizədə fərqli mental kimliyi ilə əks mövqedən çıxış edən “hibrid identikliyə” malik elita zümrələri formalaşdı. Bu hibridlik son nəticədə dilin özünün daxili strukturlarına da sıçradı. Bu isə təbii ki, fərqli leksik-qrammatik özəlliklərə malik yeni dil variantının Hinglish-in meydana gəlməsinə yol açdı. Müasir tədqiqatçılar XXI əsrdə artıq Hindistan elitasının dilinin – yeni linqva frankasının (*a new lingua franca for India's elites*) əsl ingilis dili deyil məhz Hinglish olduğunu önə sürürlər²¹

Eləcə də bu fəsil çərçivəsində Azərbaycan prezidentləri Heydər Əliyev və İlham Əliyevin elitar dil kimliyinin timsalında elitar diskursun yönləndirilməsi, eləcə də milli ideoloji doktrinlərin formalaşdırılması məqamına toxunulur. Belə ki, elitar dil kimliyi cəmiyyətdə flaqman rolunu oynamaqla²² təkcə elitar diskurs aktoru kimi fəaliyyət sürdürmür, ümumilikdə cəmiyyət həyatının bir çox sahələrini yönləndirmək imkanı qazanır. Bu sırada II Qarabağ müharibəsi dövründə və sonrakı mərhələdə Azərbaycan prezidenti İ.Əliyevin öz elitar dil kimliyinin passionar təsiri ilə Azərbaycan cəmiyyətinə qazandırdığı: “*Qarabağ – Azərbaycanıdır!*”, “*Əziz Şuşa, sən azadsan!*”, “*Böyük Qayıdış*”, “*Noldu, Paşinyan?*” kimi

²⁰ Чуприна, М.В. Этапы проникновения английского языка в Индию // – Владивосток: Знание, понимание, умение. – 2011. №3, – с.204-207

²¹ Daniyal, Sh. The rise of Hinglish: How the media created a new lingua franca for India's elites: [Electronic resource] // Scroll in, – Jun 18 – 2017. URL: <https://scroll.in/article/840341/the-rise-of-hinglish-how-the-media-created-a-new-lingua-franca-for-indias-elites>

²² Кауфова, Л.А. Языковая личность политического лидера на примере дискурса Терезы Мэй // Университетские чтения, – 2017. – Пятигорск: ПГУ, – 2017. – с.65–71; Саттарова, Р.В. Средства моделирования властных отношений в политическом дискурсе (на материале дискурса Д. Кэмерона): /дисс. ... канд. филол. наук/ – Уфа, 2019.; Азарова, Л. Понятие "языковая личность" в современной лингвистике // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, – 2017. №1, – с.169-181; Ашева, А.А. Элитарная языковая личность как идеальный носитель культурно-речевой компетенции // – Майкоп: Вестник АГУ, Серия 2: Филология и искусствоведение, – 2013. №2 (121), – с.19-23.

mikrokonsept və freym-senarilərini, habelə “X – bizimdir!” – modelli deklarativlərin ideoloji effektini xatırlatmaq kifayətdir. (*Cəbrayıl bizimdir, Füzuli bizimdir, Zəngilan bizimdir, Qubadlı bizimdir, Ağdam bizimdir, Kəlbəcər bizimdir, Laçın bizimdir, Şuşa bizimdir, Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!*)²³

Şərq milli elitalarının böyük qisminin yaxşı halda bilinçvəm mahiyyətli, pis halda isə ümumiyyətlə, milli dildən imtina etmiş olmasında, məhz E.Saidin ifşa etdiyi “Orientalism”²⁴ – Şərqiçilik mühüm faktor kimi çıxış etmişdir. Nəticə etibarilə isə, bu, həm müvafiq konseptlərin (Other / Otherness²⁵) formalaşmasına, habelə avrosentrik təkəbbür ifadə edən anlayışların işləkliyinə yol açdı.

“Elitar diskursda sosial qradasiyanın informasiya ötürülməsi formatına və mexanizmlərinə təsiri” adlanan II fəsilə sosial qradasiya və elitar diskursda kommunikativ strategiyaların qarşılıqlı şərtlənməsi araşdırılır; “elitarizm” və “elitizm” anlayışlarının fərqli səciyyələndirməsinin nitq performansında yol açdığı müxtəlifliklər tədqiq edilir; elitar diskursda implisit formatlı kommunikativ strategiyalar təhlil olunur. Konkret desək, **“Sosial qradasiya və elitar diskursda kommunikativ strategiyalar: elitizm – elitarizm”** adlanan bölümdə qeyd olunur ki, elitar diskursda ifrat nəzakətlik, elitarizm, xüsusi qabardılan kübarlıq bir çox hallarda “məsafə”nin idarə edilməsi üçün ən optimal vasitələrdən biri kimi istifadə olunur. Belə ki, kommunikasiya prosesində şəxs əvəzlərləndirilməsinə seçimin tənziplənməsi də bir çox hallarda məhz adresatın intensiyasına uyğun şəkildə münasibətin ifadə olunmasına köklənir. Yəni, “sən” müraciət formasının müəyyən kommunikasiya mərhələsində “siz”lə əvəzlənməsi məhz şəxsiyyətlərarası münasibətlərin göstəricisi kimi çıxış etməklə bərabər müəyyən mənada, inklüzivlik və eksklüzivlik qarşılaşdırmasının aparılmasına da imkan verir. Kommunikasiya prosesində elitarizm, kübarlıq ifadəsi kimi, “Siz”

²³ İlham Əliyev xalqa müraciət edib. – 01 dekabr – 2020: [Elektron resurs]. URL: <https://president.az/az/articles/view/48205>

²⁴ Said, E.W. Orientalism. / E.W.Said. – New York: Routledge – 1978. – 57 p.

²⁵ Staszak, J.F. Other/otherness: [Electronic resource] / International Encyclopedia of Human Geography: A12 – Vol. Set. – Oxford: Elsevier Science. – 2009. URL: <https://www.unige.ch/sciences-societe/geo/files/3214/4464/7634/OtherOtherness.pdf>

əvəzliyindən istifadənin, “Sən”dən istifadədən sonra baş verməsi, məhz ünsiyyət prosesinin inklüzivlikdən (bilərəkdən və ya şüuraltı olaraq) kənarlaşdırılması anlamına gəlir²⁶ İngilis dilinin müasir vəziyyətində şəxs əvəzliliklərinin ikinci şəxsinin təkisi və cəmində *you* əvəzliyindən istifadə bu münasibət intensivliyinin qradasiyasını izləməyə imkan vermir. Daha dəqiq desək, məhz əvəzliliklər zəmində bu məqamın işıqlandırılmasına imkan vermir. Lakin diaxronik aspektdən nəzər saldıqda, ingilis dilində tarixən mövcud olmuş əvəzlilik formaları qarşılaşdırmasının rudiment izlərindən elitarizm – pleybeyçilik qarşılaşdırmasının ifadəsi üçün istifadə edilə bildiyini izləmiş oluruq. Bəzi dilçilik ədəbiyyatlarında bu inklüzivlik və eksklüzivlik məqamı fərqli aspektdən nəzərdən keçirilir. Belə ki, ingilis dilində tarixən *'Familiar' and 'Formal' Forms of Address* – olaraq fərqləndirilən *thou – you* oppozisiyası mövcud olmuşdur²⁷. Maraqlıdır ki, bəzi tədqiqatçılar ingilis dilində *thou – you* oppozisiyasının zamanla aradan qalxmasının bilavasitə eqlitarizmlə bağlı olduğunu önə sürmüşlər²⁸.

“Elitar diskursda verbal manipulyasiya və sosial-iyerarxiya təcəssümü elementlərinin ifadəsi” bölməsində qeyd edilir ki, tarixən *thou – you* oppozisiyasının tərəfləri arasında seçim zamanı elitar diskurs aktorları konkret kommunikasiya iştirakçılarına öz münasibətini ifadə edə bilirdilər. R.Braun və A.Gilmanın vurğuladıqları kimi, sosial təbəqələşmədə üstün mövqedə dayanan şəxsin aşağı təbəqə nümayəndəsini *thou* xitabı norma kimi qəbul edildiyi kimi, aşağı təbəqə nümayəndəsinin elita nümayəndəsinə istisnasız olaraq, *you – deyə* müraciət etməsi də labüd bir qayda, statik norma kimi qəbul edilirdi²⁹. Yəni, *you – thou* oppozisiyasının elitarlıq – pleybeyçilik dixotomiyasını inikas etdirməsi ilə bağlı, bir növ,

²⁶ Леонтьева, Л.Е., Яковлева О.В., Абрамова, А.Г. Вокатив как один из способов регулирования межличностных отношений // Вестник Чувашского университета, – 2017. №4, – с.286-293.

²⁷ Archaic English Grammar. 'Familiar' and 'Formal' Forms of Address: [Electronic resource]. URL: <https://dan.tobias.name/friivolity/archaic-grammar.html>

²⁸ Firth, A. Thou and You: [Electronic resource] // LINGUIST List 7.599, – Apr 23 – 1996. URL: <https://quaker.org/legacy/thee-thou.html>

²⁹ Brown, R., Gilman, A. The Pronouns of Power and Solidarity // Style in Language. T.A. Sebeok (ed.). – New York: Wiley, – 1960. – p.261

cəmiyyətdaxili “səssiz razılaşması” əldə olunmuşdur. Dilçilər Şekspir əsərlərinin dilinə istinadən qeyd etmişlər ki, dahi ədib hakimiyyətin, sosial iyerarxiyanın ifadəsində *you – thou* oppozisiyasından aktiv şəkildə yararlanırdı.³⁰ *Thou* adressiv formasından istifadə bilvasitə elitarizm – pleybeyçilik oppozisiyası prizmasından dəyərlənməsinin doğruluğunu kvaker dialektləri ilə bağlı aşağıdakı fakt da dolayısı ilə təsdiqləmiş olur. Belə ki, G.Fox tərəfindən qeydə alınmış bir fakta görə, XVII əsrdən etibarən artıq geniş kütlələr *thou* əvəzliyinin istifadəsini öz şəxsiyyətlərinə qarşı təhqir kimi dəyərləndirirdilər. Bu zaman həmin etirazın zadəgan təbəqənin və ya “sadə insanın” (belə demək olar ki, “rəiyyət əhlinin”) dilindən səsləndirilməsi heç bir fərq etmir: ingilis cəmiyyəti yekdilliklə *thou* əvəzliyinin elitarizm mahiyyətinə ən kəskin, hətta yeri gəldikdə aqressiv əks-reaksiyasını ortaya qoyurdu: *'What! You ill-bred clown, do you Thou me?'*³¹.

“Elitar diskursda implicit formatlı kommunikativ strategiyalar” adlanan bölümdə qeyd edilir ki, elitar diskursda müəyyən informasiyalar evfemistik üsullarla, metaforik keçidlərlə, şərtlənmiş deyktik situativləşdirmələrlə ifadə tapa bilir. Bu kimi hallar bilvasitə elitar təbəqənin daxili konvensionallaşmış kommunikasiya vərdişlərindən qaynaqlanan nitq etiketinin, nitq davranışının “törəməsi”, məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxır. Belə ki, elitar diskurs mahiyyət etibarını ilə elitarist, elitist, bir sözlə desək, daha yüksək yaşam standartlarını əhatə edən davranış biçimini, nitq mədəniyyəti standartlarını əhatə edir. Yəni, daha aşağı təbəqə üzvləri üçün keçərli olan intensiv emosional (yəni, çox çılğın, çox emosional, ifrat hissiyyat göstəricili və s.), aşkar peyorativ (söyüş, təhqir, aşkar aşağılayıcı kinayə və s.) nitq deklarasiyaları yetərinçə xarakterik ola bildiyi halda, elitar diskursda bu kimi nitq performansları tənə və tənqidlə qarşılır. Məsələn, Megan Markl və şahzadə Harrinin Opra Uinfyə verdikləri müsahibədə “inkoqnito” *they* əvəzliyindən dəfələrlə istifadəsi də məhz həmin elitar diskurs

³⁰ Brown, R., Gilman, A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies // *Language in Society*, – 1989. № 18, – p.159-212

³¹ Why Did We Stop Using 'Thou?': [Electronic resource]. URL: <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/why-did-we-stop-using-thou>

konvensionallığı ilə şərtlənir. Belə ki, elitar diskursda yazılmamış nitq davranışı standartlarına görə, elitar təbəqə çərçivəsində baş verən hadisələrin, xüsusilə də zadəgan ailə, nəsil nümayəndələri arasındakı konfliktli münasibətlərin geniş ictimaiyyət çevrəsinə çıxarılmamalıdır. Bu səbəbdən də elitar diskurs aktorları sayılan şəxslər “fantom” *they* evfemizmindən yararlanırlar. (*They* əvəzliyinin evfemistik mahiyyəti Kembric lüğətində də təsbit edilmişdir və ümumiyyətlə, 2020-ci ildə bu mahiyyətinə görə onilliyin sözü seçilmişdir)³².

Xatırladaq ki, Megxit konfliktinin kökündə də məhz elitar diskursun davranış modellərinə uyğunsuzluq faktoru dururdu. Belə ki, M.Marklın introvert Britaniya elitar diskursunun “*stiff upper lip*”³³ gəşaltı ilə daban-dabana zidd olan ekstravert amerikan nitq davranışı stereotiplərindən çıxış etməsi, yəni ifrat emosionallıq, publiklik nümayiş etdirməsi bir çox britaniyalılar tərəfində birmənalı qarşılammamışdır.

“Elitar diskursun verbal, qeyri-verbal, transverbal ifadə mexanizmləri” adlanan **III fəsildə** *U English usage və non-U English usage* fenomenləri araşdırılır və fərqliliyin elitar diskursda sosial-iyerarxik qradasiyanın təzahürü kimi ortaya çıxan mahiyyəti təsbit edilir; elitar diskursun reallaşmasında qeyri-verbal işarələrin şərtləndirici rolu müəyyənləşdirilir, daha sonra isə sosial status göstəricisi kimi çıxış edən atributların elitar diskursdakı transverbal işarə mahiyyəti işıqlandırılır. Eləcə də “Mokni” (mockney) tələffüz imitasiyasının – elitar diskursun bəzi nümayəndələrinin kommunikasiya strategiyasının komponenti kimi çıxış etməsi şərh edilir, habelə bu kontekstdə elitar və ya kökni tələffüzün – sinfi aidliyin göstəricisi kimi bədii mətn zəminində də istifadə olunması yəqinləşir. Daha sonra siyasi elitada rapportun yaranması naminə elitar diskursun xüsusi missiyalı kommunikativ strategiyalardan yararlanıldığı təsbit edilir; elitanın “bədən dili” ifadə mexanizmləri şərh olunur.

³² Singular 'they' voted word of the decade by US linguists: [Electronic resource] // The Guardian, – 4 January – 2020

³³ Stiff upper lip: [Electronic resource] // World Wide Words. – 19 August – 2006. Retrieved 4 February 2013. URL: <http://www.worldwidewords.org/qa/qa-sti3.htm>

U English usage və *non-U English usage* nitq performansını fərqliliyi bir çox dilçilərin, sosioloqların, kulturoloqların diqqətini cəlb etmişdir³⁴. Belə ki, XX əsrin 50-ci illərində Britaniya cəmiyyətində elitar diskurs iştirakçılarının daha fərqli danışdığını təsbit edən bir çox araşdırmalar ərsəyə gəldi. Alan Rossun 1954-cü ildə işıq üzünə çıxmış “*Linguistic class-indicators in present-day English*” adlı araşdırması bu sahədə tədqiqatların “pioneri” rolunda çıxış etmişdir. Sosiolinqvist olaraq, dil – cəmiyyət qarşılıqlı şərtlənməsi məqamına xüsusilə diqqət ayıran A.Ross öz araşdırmasında siniflər arasında, bir növ, “*lingvistik demarkasiyanın*” mövcudluğundan narahatlığını dilə gətirmiş və tam haqlı olaraq, Britaniya toplumu üçün belə bir problematik məqamın hələ də öz dolğun təhlil həllini qazanmamasından təəssüfləndiyini bildirmişdir. A.Ross müasir Britaniyada üç sinfin – yuxarı, orta və aşağı siniflərin mövcud olduğunu qeyd etməklə yanaşı, məhz yuxarı təbəqənin danışığının digər iki sinifdən əsaslı şəkildə fərqləndiyinə diqqət çəkir³⁵. A.Rossun 1956-cı ildə işıq üzünə görün “*U and non-U*” başlıqlı monoqrafiyasında da problemin təhlili davam etdirilir və müəllif siniflər arasında nitq performansını fərqliliyinin hipotetik olaraq, aradan qaldırılma biləcəyi ilə bağlı sualları cavablandırmağa çalışır. Sosiolinqvist orta və aşağı sinif nümayəndəsinin elitadan olan hər hansı bir fərd kimi danışmağa cəhd göstərəcəyini istisna etmir, lakin xəbərdarlıq edir ki, yetkin yaşda olan hər hansı bir aşağı və orta sinif nümayəndəsi tərəfindən edilmiş istənilən belə cəhdlər gec-tez uğursuzluğa düşər ola bilər. Ən azından ona görə ki, elitar diskursun autentik iştirakçısının, yəni əsl mənada, doğuşdan elita nümayəndəsi olan istənilən şəxsin də eşitmə qabiliyyəti var; və hətta bir söz, bir ifadə və ya tələffüz tərzindəki fərqlilik kifayətdir ki, *U-usage* olan fərd *non-U usage* şəxsin digərlərindən seçib fərqləndirə bilsin. Belə

³⁴ Ross, Alan S.C., *Linguistic class-indicators in present-day English*, Neophilologische Mitteilungen (Helsinki), – 1954. vol. 55, – p.113-149; Poole, St. How to talk posh: a rarely marvellous glossary // *The Guardian*, – 22 September, – 2014

³⁵ Ross, Alan S.C., *Linguistic class-indicators in present-day English*, Neophilologische Mitteilungen (Helsinki), – 1954. vol. 55, – p.113-149

olan təqdirdə də, A.Ross aşağı və orta sinif nümayəndələrinə “öz səslərini dəyişməmək” tövsiyəsini dilə gətirir³⁶.

“Elitar diskursun reallaşmasında qeyri-verbal işarələrin şərtləndirici rolu haqqında” bölməsində qeyd edilir ki, Britaniya elitar diskursunda otağa daxilolma “ritualında” zadəgan titullarının iyerarxiyası, eləcə də taxt-tac varisliyi sırasına uyğun gələn ardıcılıq³⁷ həlledici rol oynayır. Bu da öz növbəsində elitar diskurs aktorlarının iyerarxik qradasiyanın transverbal simvolikləşmiş təzahürü və nümayişi sayıla bilər.

“Status göstəricisi kimi çıxış edən atributların elitar diskursdakı transeverbal işarə mahiyyətinə dair” təhlillər əsnasında məlum olur ki, “*elitanın bütün subdiskursları üçün “elitar şəxsiyyət” konsepti nüvə mahiyyətlidir və onun aktuallaşması həm verbal, həm də qeyri-verbal dil işarələri vasitəsilə, sosial, qeyri-kommunikativ işarələr sayəsində gerçəkləşir*”³⁸. Sasseks Hersoq və hersoginyasının öz “saray vəzifələrindən” geri çəkilmələri ilə bağlı məlum qərarından sonra başlayan Megxit prosesi ilk növbədə bu cütlüyün zadəganlıq imtiyazlarının da azaldılması ilə nəticələndi. Həmin itirilmiş imtiyazlar sırasında Sasseks hersoq/hersoginyası üçün ən ağır olanı HRH (*His/Her Royal Highness*) honorativindən məhrum edilməsi haqqında Kraliça II Yelizavetanın qərarı idi³⁹. Belə ki, məhz bu kimi amillər elitar diskurs iştirakçılarının digər şəxsləri “özününkü və özgələrə” bölmək imkanı qazandırır⁴⁰. **“Tələffüz imitasiyası – elitar diskursun bəzi nümayəndələrinin kommunikasiya strategiyasının komponenti kimi”** bölməsində aparılan təhlillər onu deməyə əsas

³⁶ U and non-U exchange: In 1956, Alan Ross defined the language that marked a man above or below stairs. Today, can one still tell?// The Independent, 04.06.1994

³⁷ Nowak, C. 18 Etiquette Rules Everyone in the Royal Family Must Follow: [Electronic resource] // Reader's Digest Apr. 22, 2020. URL: <https://www.rd.com/list/royal-family-etiquette/>

³⁸ Островская, Т.А. Поведенческий дискурс элитарной личности: признаки и функции. // Политическая лингвистика, – 2013. №3 (46), –р.137

³⁹ The Sussexes will not use their HRH titles as they are no longer working members of the Royal Family: [Electronic resource]. // Statement from Her Majesty The Queen, – 18 January – 2020. <https://www.royal.uk/>

⁴⁰ Островская, Т.А. Лингвосомиотика дискурса элиты: монография / Т.А.Островская. – Майкоп, – 2015. – р.95-96

verir ki, elitar diskurs iştirakçıları ənənəvi olaraq, Standart English-də, yəni Queen's English-də danışdıqları halda, müəyyən praqmatik məqsədlərlə, yəni xalqa, geniş xalq kütlələrinə yaxın olmaq məqsədilə “*aşağı təbəqənin danışığı səviyyəsinə enirlər*”⁴¹. Bu zaman aşağı təbəqələr üçün xarakterik olan kokni danışığının imitasiyası, yəni mokni tələffüz forması (*to mock + cockney*) meydana çıxır. Bir çox zadəgan nəslinin övladları və ya *upper-middle class* (yəni, istibləşmənt) nümayəndələri olan şəxslər tələffüz “buqələmunluğuna” yol verərək, özlərini aşağı kütlələrə daha yaxın göstərmək üçün və ya digər praqmatik məqsədlər naminə, öz *Received Pronunciation* tələffüz formatının akademikliyindən, “sterilliyindən” imtina edərək, məqsədli şəkildə təhriflərə yol verirlər. Bu sahədə “ustalaşmış” elitar diskurs iştirakçılarından keçmiş kansler Corc Osborn, keçmiş baş nazirlərdən Harold Uilson, Toni Bleyri nümunə göstərmək olar. Hətta o da məlumdur ki, seçki dövrlərində Britaniya PR texnologiyaları mütəxəssisləri elita nümayəndələri olan siyasətçilərə daha az “rafinə edilmiş”, daha az kübar tələffüz və danışığı nümayiş etdirməyi məsləhət görürlər.⁴²

“Elitar və qeyri-elitar tələffüz – sinfi aidliyin göstəricisi kimi” bölməsində sosiolinqvistik aspektdən dəyərləndirilən və bir çox dilçilərin ortaq rəyinə görə⁴³, XX əsrin 10-20-ci illərindəki Londonda mövcud olan sosial situasiyanın dildəki inikasını izləməyə imkan verən “Piqmaleon” əsəri (B.Şou) elitar diskursun aktoru olmaq üçün tələffüz “seçkinliyinə” malik olmağın hələ yüz il öncə də çox aktual olduğunu ortaya qoyur. B.Şou bir dilçi həssaslığı ilə elitar dil kimliyinə malik olan şəxsin tələffüz və danışığı tərzilə kokni

⁴¹ Hamilton, Ch. Private school pupils put on ‘mockney’ accents to seem less posh, according to former head of Harrow: [Electronic resource]. – January 27, – 2019, URL: <https://inews.co.uk/news/posh-mockey-harrow-eton-public-school-251090>

⁴² Lyall, S. London Journal; Britons Prick Up Their Ears: Blair's a Li'l Peculiar // – New York Times, – June 18, – 1998.

⁴³ Emerson, M. Language Acquisition in G.B. Shaw's Play "Pygmalion" Eliza's Social Transformation and Process of Language Learning: [Electronic resource] // English Language and Literature, – 2010. URL: <https://www.grin.com/document/311237>; Nalliveettil, G.M. Linguistic Analysis of George Bernard Shaw's "Pygmalion" // Scholars International Journal of Linguistics and Literature, – 02.04.2020, – p.116-125.

dialektinin verbal və qeyri-verbal (yəni, burada əsasən: fonasyon) dil işarələri fərqliliyini göstərmiş, eləcə də baş qəhrəmanın əsl fonetik ciddiiyyəti ilə transkripsiyalar sayəsində kokni tələffüzü materialını toplaması məqamlarını təsvir etməyə müvəffəq olmuşdur. (THE NOTE TAKER *I can. [Reads, reproducing her pronunciation exactly] "Cheer ap, Keptin; n' baw ya flahr orf a pore gel."*)⁴⁴

Sonradan "elitləşmiş" tələffüz və nitq özəlliklərinin ən bariz nümunələri kimi Britaniya keçmiş baş naziri Marqaret Tetçerin, futbol ulduzu Devid Bekhamın tələffüzü qeyd etmək olar ki, onlar "sosial liftlə" irəliləyərkən öz tələffüzlərində dialekt elementlərini tam və ya qismən aradan qaldırmışlar.⁴⁵

Müşahidəçilər M.Tetçerin yalnız bir dəfə böyük emosional gərginlik məqamında özünün çıxdığı təbəqəni "ələ verərək" dialektizmdən istifadə etdiyini vurğulayırlar; *Mrs. Thatcher's real linguistic self rarely came out. But once, incandescent with fury in Parliament, she yelled "You're frit!," using dialect for "frightened." It was a slip that her Labor opponents would taunt her with for the rest of her career as Prime Minister*⁴⁶

Fəsil çərçivəsində elitər diskurs üçün xarakterik olan qeyri-verbal və transverbal kommunikasiya mexanizmləri də təhlil olunur. Məlum olur ki, Britaniya elitər diskursunun xüsusi proksemika standartı var və bu qaydalara görə, kraliçaya yaxın məsafədə dayanmaq və ya ona toxunmaq yasaqdır. Eləcə də zadəgan titullu şəxsləri, monarxları salamlayarkən xüsusi ritual jest (reverans, kniksen)⁴⁷ icra olunmalıdır.

"Elitər diskursun linqvistik xüsusiyyətləri" mövzulu dissertasiya işi üzərində aparılan elmi araşdırmaların **nəticə** və ümumiləşdirmələrini aşağıdakı şəkildə qeyd edə bilərik:

⁴⁴ Shaw G.B. Pygmalion: [Electronic resource]. – 1916, Act 1. URL: <http://www.bookrags.com/ebooks/3825/10.html#gsc.tab=0>

⁴⁵ Letts, Q., Maguire, K. Is it wrong for a person to change their accent? // The Guardian, – 20 Apr – 2013.

⁴⁶ Lyall, S. London Journal; Britons Prick Up Their Ears: Blair's a Li'l Peculiar // – New York Times, – June 18, – 1998.

⁴⁷ Greeting a Member of The Royal Family: [Electronic resource]. URL: <https://www.royal.uk/greeting-member-royal-family>

– Diskurs nəzəriyyəsinin tədqiqat tarixinin araşdırılması çərçivəsində belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, diskurs və mətn anlayışları eyniyətdən uzaqdır. Lakin eyni zamanda diskurs özündə mətni ehtiva edə bilir, bundan fərqli olaraq, mətn diskursa nəzərən hiponimik mövqedə dayanır.

– Elitar diskurs özünün bir çox institusional özəlliklərinə görə digər diskurslarla əlaqəliliyə malik olduğu kimi, kifayət qədər spesifik xüsusiyyətləri ilə də seçilir. Belə ki, elitar diskurs – hakimiyyət (siyasi elita) diskursu, bədii (yaradıcı elita) diskurs, zadəganlıq diskursu, habelə monarxiya diskursu ilə sıx bağlılığa malik olmasına rəğmən, bilavasitə onu səciyyələndirən əlamət və xüsusiyyət kombinasiyalarına, spesifik kommunikasiya strategiyalarına və müvafiq reallaşma inventarına (verbal, qeyri-verbal, transverbal) malikdir.

– Elitar diskursun aktorları ilə bağlı fərqli fikirliliyin əsasını elitizm, elitarizm və eqalitarizm ideya-fəlsəfi doktrinlərinin bu və ya digər şəkildə kombinasiyasına istinad edilməsi təşkil edir. Məhz bu səbəbdən çoxəsrlik Britaniya zadəganlıq institutu ənənələrinin yaşandığı linqvokulturoloji ortamda elitar diskursun aktorları (iştirakçıları) və subdiskursları fərqlənir. Müqayisə üçün deyək ki, daha zəif zadəganlıq ənənələrini malik olan amerikan elitəsinin diskursiv ortamında elitar diskurs sadalanan cəhətlərə görə daha çox çeşidli (yəni, fərqli ortamlardan qaynaqlanan elitarlıq) və daha liberal, daha az introvert mahiyyəti ilə seçilir.

– Elitar diskurs, istənilən digər növ institusional diskurs kimi, koqnitiv proseslərin təzahürü və nəticəsidir. Bu səbəbdən də milli elitar diskurslar milli mədəni freymlərin, konseptlərin az və ya çox dərəcədə təsirinə məruz qalmışdır.

– Elitar diskurs müəyyən nəzəri-konseptual əsaslara malikdir. Yəni onun reallaşması, onun koqnitiv aspektlərinin gerçəkləşməsini mümkün edən konseptosferanın daxili koqnitiv modelləşdirməsini bilavasitə elitizm və elitarizm ideya-fəlsəfi doktrinalarının müvaziliyi əsasında mümkün olmuşdur. Eyni zamanda müasir elitar diskurs öz nüvəsində eqalitarizmin sağlam təfsirindəki “bərabər imkanlar” tezisini inkar etmir. Məhz bu səbəbdəndir ki, hətta müasir Britaniya elitar diskursunda daha aşağı təbəqə nümayəndələrinə nəzərən xüsusi

kommunikativ strategiyanın izlənilməsi mümkün olmuşdur ki, bu da, əslində, eqalitarizmin sərbəst təfsirinin verballaşmasından başqa bir şey deyil.

– Elitar diskurs və elitar dil kimliyi güclü qarşılıqlı şərtlənməyə malikdir; elitar diskurs ortamı öz institusional mahiyyəti ilə tam formalaşmamış dil mühitlərində passionar qüvvə rolunu, məhz ayrı-ayrı elitar dil kimlikləri icra edir; H.Əliyev, İ.Əliyevin elitar dil kimliklərinin təhlili əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu qarşılıqlı şərtlənmə geniş xalq kütlələrinin dil təfəkkürünə xitab etməklə müəyyən siyasi və ideoloji əsaslı intensiyaların reallaşmasına xidmət edə bilər.

– Elitar diskursda sosial qradasiya şərtlənməsi mövcuddur ki, bu da özünü bu və ya digər şəkildə müəyyən dil işarələrinin seçimində, istifadəsində göstərir. Bunun əyani nümunəsini ingilis dilindəki *Thou – You* əvəzliyinin korrelyasiyasında izləmək mümkündür.

– Elitar diskursun fərqli subdiskurslarında da əvəzlilərdən istifadə kommunikantların kommunikativ strategiyasını inikas etdirməklə yanaşı onların, bilavasitə elitar diskurs aktoru kimi nitq vərdişlərindən qaynaqlanır. Belə ki, siyasi elita nümayəndələri əvəzlilərin mövqeyinə görə seçimində personologizasiya və ya ümumiləşdirmənin daha çox qabardılmasını tənziqləmiş olurlar.

– Elitar diskursun daxili konvensional kommunikasiya strategiyaya şərtlənməsinə görə, kifayət qədər qapalı institusional diskursu təcəssüm etdirir. Bu səbəbdən də elitar diskurs aktorları (iştirakçıları) informasiyanın elitadan kənara çıxması və ya elitanın daxili nitq davranışı vərdişlərinə, kommunikasiya strategiyalarına uyğun olaraq müəyyən informasiyanın implisit şəkildə ötürülməsinə üstünlük verirlər.

– Elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətlərinin təhlili eləcə də onu müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir ki, elita özünün passionar xarakterinə və məhdud say tərkibinə görə, ümumən cəmiyyət həyatında ön planda olmaqla yanaşı, qapalı kommunikasiya strategiyasını izləyir. Bu ambivalentlik, yəni həm göz önündə olmaq, həm də elitadaxili qapalı müəyyən nitq vərdişlərini formalaşdırmışdır ki, bunun parlaq örnəyini “Megxit” mikrokon-

septinin reallaşması ilə bağlı semantik sahədə izləyə bilərik. Belə ki, burada elitanın konvensionallaşmış nitq davranışı vərdişlərinə görə, səsləndirilməsi yasaq olan informasiya yalnız implisit şəkildə verir, eləcə də adının çəkilməsi yasaq olan şəxslər ümumiləşdirilmiş şəkildə **they** əvəzliyi ilə işarələnir. Məlum olur ki, elitar diskursda aktuallaşmış bu tendensiya *US/Them* qütbləşdirməsinin yeni və fərqli kontekstdə təzahür forması kimi ortaya çıxmışdır.

– Dissertasiya işi üzərində araşdırmalar əsnasında birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir ki, *U English usage və non-U English usage* qarşılaşdırması – elitar diskursda sosial-iyerarxik qradasiyanın təzahürü kimi ortaya çıxır. Yəni, özünün hal-hazırkı siyasi, iqtisadi mövqeyinə görə, idman, şou-biznes sahəsindəki nailiyyətlərinə görə elitaya daxil olmuş şəxslər, məhz bu qarşılaşdırma əsasında daxili qradasiyaya məruz qalırlar.

– Məlum olur ki, *U English usage və non-U English usage* qarşılaşdırması bu və ya digər sözlərin, ifadələrin istifadəsinin elitaya aidlik “göstəricisi” kimi nəzərdən keçirilməsini mümkün edir.

– *U English usage və non-U English usage* qarşılaşdırması özünü fonasiya səviyyəsində də təzahür etdirir. Bu təzahür formasının Britaniya elitar diskursu üçün tarixən çox aktual olmasını B.Şounun “Piqmaleon” əsərinin sosiolinqvistik aspektdən təhlili kontekstində əyani şəkildə izlədik. O da məlum oldu ki, müasir Britaniya elitesi üçün tələffüz standartlarına uyğunluq elitaya daxil olmaq üçün, (“*face control*” prinsipinin şərti analogiyası ilə) əsas “*voice control*” faktorlarından biri kimi çıxış edir.

– Elitar diskurs nümayəndələri siyasi elita sferasına keçid etməklə fərqli nitq davranışı nümayiş etdirə bilərlər ki, bu zaman əsas etibarlı ilə tələffüz “buqələmunluğu” və ya məkniləşmə tendensiyası daha çox ön plana çıxır. Birinci halda elita nümayəndələri ilə elitar diskurs ortamında qəbul edilmiş tələffüz standartlarına uyğun ünsiyyət saxlanıldığı halda, aşağı sinif nümayəndələri ilə kokni tələffüzünün elementlərinin yer aldığı tərzdə ünsiyyət qurmaq nəzərdən keçirilir. İkinci halda isə, bilavasitə kokni danışq tərzinin bir o qədər də uğurlu olmayan imitasiyasına daha çox üstünlük verməklə, öz ənənəvi elitar tələffüz tərzindən tam və ya qismən imtina edilməsi nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın əsas məzmunu, müdafiəyə çıxarılmış müddəalar və eləcə də araşdırma əsnasında əldə edilmiş elmi nəticə və ümumiləşdirmələr müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Rüstənzadə, A.V. U English usage və Non-U English usage nitq performansı qarşılaşdırılmasının leksik təzahür formalarına dair // – Bakı: Terminologiya Məsələləri, – 2021. №2 – s. 75-79.
2. Rüstənzadə, A.V. Siyasi elitada rapportun yaranması – Elitar diskursun xüsusi missiyalı kommunikativ strategiyası kimi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi Əsərlər, – 2021. №2 – s.93-101.
3. Rüstənzadə, A.V. Bernard Şounun “Piqmaleon” əsərinin sosiolinqvistik planda təhlili: Elitar və ya kokni tələffüzü-Sinfi aidliyin göstəricisi kimi // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2021. №3 – s. 70-75.
4. Рустамзаде, А.В. Позиции употребления местоимений в элитарном дискурсе английского языка как «регистры» социальной иерархии (диахронический аспектный анализ) // – Сімферополь: Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, – 2021. Том 32 (71), № 6, Ч. 1, – с. 174-179, https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/part_1/31.pdf
5. Rüstənzadə, A.V. Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi-Müasir Elitar diskursun multikultural dəyərlər sistemini formalaşdıran başlıca amil kimi // Azərbaycan Dillər Universiteti, Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası IV Beynəlxalq elmi konfransı”, – Bakı, –7 may 2021, – s.84-86.
6. Rüstənzadə, A.V. Elitar diskurs – mədəniyyətlərarası dialoq və hibrid identiklik problemlərinin kəşif sferası kimi // Sumqayıt Dövlət Universitetində keçirilən “Dil, cəmiyyət, şəxsiyyət və Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Beynəlxalq elmi konfransı”, – Sumqayıt, – 29 oktyabr – 2021, – s.416-418.

7. Rüstəməzadə, A.V. U English usage və Non-U English usage-Elitar diskursda sosial-iyerarxik qradasiyanın təzahürü kimi // – Bakı: Filologiya məsələləri, 2021. – №10 – s. 133-139.
8. Рустамзаде, А.В. Имитация произношения «МОСКНЕУ» как компонент коммуникативной стратегии некоторых представителей элитарного дискурса // VIII Международная научная конференция «Язык и межкультурные коммуникации», – БГПУ им. М. Танка, – Минск, – 28 октября, – 2021, – с.238-240. <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/52805/1/%d0%90.%20%d0%92.%20%d0%a0%d1%83%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bc%d0%b7%d0%b0%d0%b4%d0%b5.pdf>
9. Рустамзаде, А.В. К вопросу о специфике концептосферы элитарного дискурса // Казанский международный лингвистический саммит, – Казань, – 15 – 19 ноября, – 2021, – с.211-214. <https://kils.kpfu.ru/ru/icl-21/>
10. Rüstəməzadə, A.V. Elitar diskursda sosial-iyerarxik qradasiyanın verbal və qeyri-verbal vasitələrlə ifadə mexanizmlərinə dair (lingvokulturoloji aspektdən şərtlənmə kontekstində) // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIV Respublika Elmi Konfransı, Azərbaycan Texniki Universiteti. – Bakı, – 23-24 noyabr, – 2021, – s.334-336;
11. Rüstəməzadə, A.V. İngilisdilli elitar diskursda evfemizmlərin implisit məna ötürücülüyü funksiyası haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. №2 – s.10-13.
12. Rüstəməzadə, A.V. Bədən dilinin ifadəsində gender asimmetriyası (Britaniya elitar diskursunda “*curtsy*” ritual jesti ənənələri // Gənc tədqiqatçıların V Respublika Elmi-Praktik Konfransı, Azərbaycan Universiteti, – Bakı, – 15 aprel, – 2022, – s.238-240.
13. Rüstəməzadə, A.V. Qloballaşan dünyada elitar diskursun bir universal semantik kodlaşma mexanizmi haqqında (mədəniyyətlər arası dialoq kontekstində // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq İdeologiyası” V Beynəlxalq elmi konfransı, – Azərbaycan Dillər Universiteti, – Bakı, – 28 aprel, – 2022, – s.165-167.

14. Rüstəməzadə, A.V. Azərbaycan milli kimliyi və elitar diskurs (İlham Əliyevin elitar dil kimliyi kontekstində) // Etnogenesis of The Azerbaijani People and The National Identity issues, – Bakı: Azerbaijan University, – October 28, – 2022, – p.164-166.
15. Rüstəməzadə, A.V. Azərbaycan və ingilis dil mühitində elitar diskurs və elitar dil kimliyi korrelyasiyası // International Conference, Azerbaijani Oriental Studies in the Context of East-West Scientific-Cultural & Socio-Political Dialogue. Dedicated to the 100th anniversary of the establishment of the Faculty of Oriental Studies of Baku State University. – Bakı: – 14-15 December, – 2022, – p.117-118.
16. Rüstəməzadə, A.V. İngilis dilinin tədrisində elitar diskursun linqvistik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibliyi haqqında // “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Respublika elmi-praktik konfransı. Tezislər toplusu. – Bakı, Azərbaycan Dillər Universiteti, –23 dekabr. – 2022, – s.145-146.
17. Rüstəməzadə, A.V. Elitar diskursda bilinçvəmlik faktoru (Hindistan və postsovet məkanı dövlətlərinin təcrübəsinə istinadən // Gənc tədqiqatçıların VI Respublika elmi-praktik konfransının materialları. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 10 mart, – 2023, – s.257-258.
18. Rüstəməzadə, A.V. Heydər Əliyev – Azərbaycan elitar diskursunun aparıcı “konsept yaradıcı” (concept maker) aktoru kimi // “Heydər Əliyev və türk dünyası” Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 12 may, – 2023, – s.243-245.

Dissertasiyanın müdafiəsi 13 fevral 2024-cü il tarixində saat 14:00 da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəhəri, Az 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 dekabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.12.2023

Kağızın formatı: 60x84 16¹

Həcm: 46114

Tiraj: 100